

**ZARAFSHON VOHASI ETNIK TARKIBI
(XX ASRNING 2-YARMI)**

Sayfutdinov Feruz Ilniyazovich

Osiyo Xalqaro Universiteti Tarix va filologiya kafedrası o'qituvchisi

E- mail: sferuz1011@gmail.com

Tel: +998936857755

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10535913>

Annotatsiya. XX asrning 2-yarmida Zarafshon vohasidagi etnografik va etnoslararo munosabatlarning taxlili hududning etnologik rangbarangligi haqidagi ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Etnologiya, toponomika, etnosiyosiy, etnoiqtisodiy, antropologik qiyofa, hududiy etnologik xsusiyat.

**ETHNIC COMPOSITION OF THE ZARAFSHAN OASIS
(2ND HALF OF THE 20TH CENTURY)**

Abstract. The analysis of ethnographic and interethnic relations in the Zarafshan oasis in the second half of the 20th century provides information about the ethnological diversity of the region.

Key words: Ethnology, toponomics, ethnopolitical, ethnoeconomic, anthropological image, territorial ethnological feature.

**ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ЗАРАФШАНСКОГО ОАЗИСА
(2-Я ПОЛОВИНА XX ВЕКА)**

Аннотация. Анализ этнографических и межэтнических отношений в Заравшанском оазисе во второй половине XX века дает информацию об этнологическом разнообразии региона.

Ключевые слова: Этнология, топонимика, этнополитика, этноэкономика, антропологический образ, территориальная этнологическая особенность.

XX asrning davomida Markaziy Osiyodagi ittifoqdosh respublikalari aholisining soni, etnik tarkibi, tili va boshqa etnik xususiyatlariga doir bir necha bor statistik ma'lumotlar to'plash ishlari amalga oshiriladi. Xususan, 1926 yilda o'tkazilgan aholini ro'yxatga olish paytida O'zbekiston aholisining 74,19 % ini o'zbeklar tashkil etishi, ayrim shaharlarda esa tojik tili nisbatan keng tarqalganligi, biroq bunday shaharlar atrofidagi qishloqlar aholisining asosiy qismi o'zbekcha so'zlashishlari aniqlanib, asosan, Zarafshon vohasida joylashgan bunday shaharlar Samarqand, Urgut va Buxoro shaharlari ekanligi qayd etiladi¹.

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, XX asrning ilk choragida Buxoro aholisining etnik tarkibi xilma-xillik kasb etib, shahar aholisining asosiy ko'pchiligini tojik tilli o'zbeklar tashkil etgan va turli kasblar bilan shug'ullanishgan. Shuningdek, shahar aholisining sezilarli bir qismi tojiklardan iborat bo'lgan va ular ham o'zbeklar kabi Buxoroning mahalliy aholisi sifatida vohadagi ijtimoiy-madaniy hayotda faol ishtirok etganlar. Shu bilan birga shaharning muhim bir qismini tojik tilli

¹ Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. – Т.: АН УзССР, 1958. – С. 75.

arablar va yahudiylar tashkil etib, ijtimoiy-madaniy hayoti va xo‘jalik tarzi bu yerning o‘zbek va tojik aholisidan katta farq qilmagan.

Zarafshon vohasining, xususan, ushbu vohaning yuqori qismi A.L. Xromov tomonidan maxsus o‘rganilgan bo‘lib, tadqiqotchi tog‘lik hududlardagi yuzlab joy nomlari (qishloq, mavze, gidronim, oronim va h.k.)ni tarixiy etimologik jihatdan tahlil qilgan.²

Zarafshonning yuqori qismini sug‘diy toponimlar tashkil qilishini ta’kidlagan mazkur tadqiqotchiga ko‘ra, vohaning ushbu tog‘lik hududlaridagi ko‘plab joy nomlari turkiy asosda, xususan, qadimgi turkiy negizda izohlanishi diqqatga sazovordir. Tadqiqotchining fikricha, bu holat vohada qadimdan sug‘diy va turkiy etnoslar o‘zaro qo‘shni va aralash yashaganliklarining ifodasidir³.

Yuqori Zarafshonning hududi sug‘dshunos olimlar V.A. Livshits⁴, B.N. Bogolyubov, O.I. Smirnova⁵ tadqiqotlarida ham maxsus o‘rganilgan. Tadqiqotchilar asosan Mug‘ tog‘i sug‘diy hujjatlarida uchraydigan joy nomlari asosida vohaning yuqori qismi muvaffaqiyatli ravishda aniqlab, ularning tahlilini amalga oshirganlar.

O‘zbekistonning janubiy hududlari va Tojikistonda etnografik tadqiqotlar olib borgan B.X. Karmisheva⁶ o‘z ilmiy ishlarida Zarafshon vohasi etnik holatiga ham to‘xtalib o‘tgan. Xususan, tadqiqotchining janubiy hududlardagi o‘zbek urug‘larini o‘rganish mobaynida ularning Zarafshon vohasi o‘zbeklari bilan qon-qarindoshlik rishtalari mavjudligini ta’kidlab o‘tgan e’tiborga molik.

Jumladan, olimaning qo‘ng‘irot, qang‘li, juz kabi o‘zbek urug‘larining bir qismi Zarafshon vohasida ham istiqomat qilishi va o‘tmishda ular orasida o‘zaro aloqalar bo‘lganligi haqida keltirib o‘tgan ma’lumotlari sovet davri etnografiyasida qo‘lga kiritilgan ilmiy yutuqlardan biri edi.

Sovet davrida bir qator o‘zbekistonlik tadqiqotchilar ham mintaqa, shu jumladan, Zarafshon vohasi tarixiy toponimiyasiga u yoki bu darajada to‘xtalib o‘tganlar. Xususan, manbashunos va arxeolog olim A. Muhammadjonov vohaning sug‘orilish tarixini yoritish mobaynida bu yerning etnik tarkibiga ham to‘xtalib o‘tgan bo‘lib, tadqiqotchi tomonidan keltirilgan tarixiy materiallar bugungi kunda ham o‘z ilmiy ahamiyatini yo‘qotmagan⁷. Ayniqsa, uning “Buxoro xonligining aholi manzillari” nomli tadqiqoti bugungi kunda olib borilayotgan tadqiqotlar uchun manba vazifasini bajarmoqda⁸.

1960-1970-yillarda o‘zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixi, etnik tarkibi hamda mintaqalardagi qator subetnoslar bo‘yicha B. Ahmedov, K.Sh. Shoniyozov, M. Ermatov, X. Doniyorov, H. Toshev kabi olimlarning fundamental monografiya va tadqiqotlari nashr etildi.

² Хромов А.Л. Очерки топонимии и микротопонимии Таджикистана. Вып. 1. – Д.: Ирфон, 1975. – С. 26.

³ Хромов А.Л. Очерки топонимии и микротопонимии Таджикистана. Вып. 1. – Д.: Ирфон, 1975. – С. 26.

⁴ Лившиц В. А. Согдийская эпиграфика Средней Азии и Семиречья. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2008. – С. 186.

⁶ Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана (по этнографическим данным). – М.: Наука, 1976. – С. 245.

⁷ Мухаммеджанов А. История орошения Бухарского оазиса (с древнейших времен до начала XX в. – Т., 1978. – С. 26

⁸ Населенные пункты Бухарского эмирата (конес XIX - начало XXв.) / Материалы к исторической географии Средней Азии. Под. Ред. А.Р. Мухаммеджанова. – Т.: Университет, 2001. – С. 283.

Shuningdek, S. Qorayev, U. To‘ychiyev kabi elshunos olimlarning tadqiqotlarida ham mintaqaning, xususan, Zarafshon vohasi etnik tarkibi va turli nomlar jihatdan tahlilga tortildi⁹. Shu bilan birgalikda yana bir qator tadqiqotchilarning ishlarida voqa toponimikasiga u yoki bu darajada to‘xtalib o‘tilgani ko‘zga tashlanadi.

B. Ahmedov ko‘chmanchi o‘zbeklarning siyosiy faoliyati, ularning vohaga kirib kelish va tarqalish jarayonlariga, shuningdek, Shayboniy sulolasi vakillarining Zarafshon vohasida o‘tkazgan yer-suv islohotlari, aholining Nurota va Zarafshon vohalarida joylashuvi masalalariga birmuncha to‘xtalib o‘tgan.¹⁰ Yirik etnograf olim K. Shoniyozov esa o‘zbeklarning etnik tarixida katta o‘rin tutgan urug‘-qabilalarga, xususan, o‘zbeklarning qipchoq va qarluq komponentlariga bag‘ishlab yozgan maxsus monografiyalarida Zarafshon vohasiga katta e‘tibor qaratgan¹¹. Yirik olim birinchilardan bo‘lib, vohaning XIX asr oxirlari - XX asr boshlarida Zarafshon vohasida yashagan o‘zbeklarning urug‘-qabilaviy tarkibini keng ko‘lamda yoritgan va ko‘plab urug‘larning tarkibiy bo‘linishlari haqidagi ma‘lumotlarni ilm ommasiga yetkazib bergan¹².

Samarqand va Buxoro shaharlari hamda ushbu shaharlarning yaqin atrofidagi joy nomlarining etnik jarayonlar bilan bog‘liqligi uning ilmiy-tarixiy ahamiyati o‘rganildi va tahlil etildi, jumladan, har ikkala shahar va ular atrofidagi yashash joy manzillarining katta qismi ijtimoiy toifa va kasb-korlik bilan bog‘liqligi aniqlandi. Ushbu qadimiy shaharlar savdo-sotiq, ilm-fan va madaniyat markazlari bo‘lib, chorrahada joylashganligi bilan bog‘liq ravishda muayyan joy nomlari shakllandi.

1926 yilgi statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, Zarafshon vohasining yirik ma‘muriy tuzilmalaridan biri bo‘lgan Buxoro viloyatidagi aholining umumiy soni 333 047 kishidan iborat bo‘lib, shundan 288 327 kishi, ya‘ni 87,3 % ni o‘zbeklar, 22 391 kishi – 7 % ni tojiklar tashkil etgan. Buxoro viloyatidagi 13 tuman orasida tojiklar, asosan, Buxoro va Vobkent tumanlari atrofida aholining sezilarli bir qismi o‘zlarini “tojik” deb bilishi, biroq shunda ham ular mazkur tumanlarda mutlaq ko‘pchilikni tashkil etmasligi aniqlangan. Jumladan, Buxoro tumanida 35 053 kishi o‘zbeklardan, 7 956 kishi tojiklardan, Vobkent tumanida esa 43 267 kishi o‘zbeklardan, 6097 kishi tojiklardan iboratligi qayd qilingan.

Viloyatning boshqa tumanlarida esa aholi tarkibi quyidagicha bo‘lgan: Bahouddin tumanida – 37 689 kishi o‘zbek, 3078 tojik, G‘ijduvon tumanida – 55 462 kishi o‘zbek, 284 kishi tojik, Qorako‘l tumanida – 39 927 kishi o‘zbek, 60 kishi tojik, Lenin tumanida – 42 524 kishi o‘zbek, 284 kishi tojik, Romitan-Xayrobod tumanida – 34 278 kishi o‘zbek, 2420 kishi tojik aholi sifatida ro‘yxatga olingan. Buxoro shahrida esa mahalliy aholi 41 839 kishidan iborat bo‘lib, ulardan 27 825 nafar o‘zbek, 8646 nafar tojik aholi sifatida ko‘rsatilgan¹³¹⁴.

⁹Qorayev S. Geografik nomlar ma‘nosi. – T.: O‘zbekiston, 1978; – B. 126.

¹⁰ Ахмедов Б. Государство кочевых узбеков. – М.: Наука, 1965. – С. 222.

¹¹ Шаниязов К.Ш. УзбекиКарлуки: Историкоэтнографический очерк. – Т.: Наука, 1964; Шаниязов К.Ш. К этнической истории узбекского народа (историкоэтнографические исследования на материалах кипчакского компонента). – Т.: Фан, 1974. – С. 301.

¹² Shoniyozov K. Qang‘ davlati va qang‘lilar. – T.: Fan, 1990. – B. 254.

13131313

¹⁴¹⁴ Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. – Т.: АН УзССР, 1958. – С. 79.

REFERENCES

1. Akmal, B., & Ismat, N. (2023). BAQTRIYANING BRONZA DAVRI ARXEOLOGIYA YODGORLIKLARINING JOYLASHUVI VA MODDIY MADANIYATI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 73-80.
2. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHSINING ANTIK DAVRI SHISHA BUYUMLARI. *TADQIQOTLAR*, 25(2), 208–211. Retrieved from <http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/307>
3. Bobohusenov Akmal Ashurovich. (2023). THE MATERIAL CULTURE OF THE TOMBS OF THE ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL PERIOD. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 24–29. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue11-06>
4. Ashurovich, B. A. (2023). VARAKHSHA MURAL GANCH AND CLAY PAINTINGS. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(12), 48-53.
5. Toshpulatova Shakhnoza Shuhratovna. (2023). ETYMOLOGY OF TAJIK MARRIAGE CEREMONY. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 17–23. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue11-05>
6. Toshpo'latova, S. (2023). ETHNOLOGICAL ANALYSIS OF CALENDRIAL CALCULATION AND LENGTH MEASUREMENTS OF KHUF VALLEY TAJIKS IN THE RESEARCHES OF MS ANDREYEV. *Modern Science and Research*, 2(10), 291-299.
7. Toshpo'latova, S. S. (2023). TOJIKLAR MILLIY KIYIM-KECHAKLARI VA “BESHMORAK” MAROSIMINING ETNOLOGIK TAHLILI. *SCHOLAR*, 1(28), 395-401.
8. Shokir o'g'li, S. U. (2023). MAHALLANING JAMIYAT IJTIMOYIY TARAQQIYOTIDAGI O'RNI. *Научный Фокус*, 1(6), 369-371.
9. Sadullayev, U. (2023). ABOUT THE EMERGENCE OF THE CONCEPT OF NEIGHBORHOOD. *Modern Science and Research*, 2(12), 722-727.
10. Sadullayev Umidjon Shokir O'g'li. (2023). THE IMPORTANCE OF THE MAHALLA SYSTEM'S REFORMATIONS IN NEW UZBEKISTAN. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(10), 25–30. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue10-05>
11. Sadullayev Umidjon Shokir o'g'li. (2023). The History of the Creation and Formation of the Neighborhood. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 480–485. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/2142>
12. OXUNJONOVICH, Q. Z. (2022). CHANGES OF LYULI IDENTITY. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(3), 74-83.
13. Okhunjonovich, K. Z. (2021). Self-Awareness of Gypsies: Traditionality and Modernity. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 2(7), 33-42.
14. Корёгдиев, З. О. (2016). GOLD EMBROIDERY OF BUKHARA. *Ученый XXI века*, (12).
15. Баходировна, Х. Ш. (2023). Гендерная Лексика В Русском Языке. *International Journal of Formal Education*, 2(11), 324–331. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/1505>
16. Shaxnoza Baxadirovna, X. (2023). PROVERBS IN THE LEXICOGRAPHICAL ASPECT. *International Journal of Formal Education*, 2(12), 429–437. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/1771>

17. Хасанова, Ш. Б. (2023). РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СИСТЕМНЫХ ОТНОШЕНИЙ РУССКОЙ ЛЕКСИКИ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(4), 1220-1226.
18. Nigmatova Gulnoz Khamidovna, & Khasanova Shakhnoza Bakhodirovna. (2022). System Relations in the Vocabulary of the Russian Language. *Global Scientific Review*, 3, 44–48. Retrieved from <https://www.scienticreview.com/index.php/gsr/article/view/22>
19. Bobojonova, D. (2023). МАХМУД КАШГАРИ'S WORK "DEVONU LUG'OTIT TURK" IS AN IMPORTANT SCIENTIFIC HERITAGE. *Modern Science and Research*, 2(12), 742-748.
20. Bobojonova Dilnoza Okhunjonovna. (2023). Mahmud Kashgari's Work "Devonu Lug'otit Turk" is an Important Scientific Heritage. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 1(10), 538–543. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/2169>
21. Oxunjonovna, B. D. (2023). МАХМУД ҚОШҒ'АРИЙНИНГ “DEVONU LUGOTIT TURK” DAGI SHAKLINI HAM, MAZMUNINI HAM SAQLAGAN IDIOMALAR TAHLILI.
22. Okhunjonovna, B. D. (2023). Mahmud Kashgari's Work" Devonu Lug'otit Turk" is an Important Scientific Heritage. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 1(10), 538-543.
23. Муродова, Д. А. (2022). ЦВЕТОВАЯ ГАММА В ЛИРИКЕ А. ПУШКИНА. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 432-434.
24. Murodova, D. (2023). THE CONCEPT OF THE WORDS "GENEROSITY AND COWARDICE" IN THE LAK LANGUAGES. *Modern Science and Research*, 2(6), 1147–1149.
25. Муродова Д. (2023). КОНЦЕПЦИЯ СЛОВ "ВЕЛИКОДУШИЕ И ТРУСОСТЬ" В ЛАКСКИХ ЯЗЫКАХ. *Современная наука и исследования*, 2(6), 1147-1149